

JACOBUS KOELMAN,
ZIJN VERBLIJF IN AMSTERDAM EN ZIJN BEROEP NAAR
NOORD-AMERIKA,

DOOR

Dr. A. EEKHOF.

II.

In het eerste gedeelte van dit artikel, geplaatst in de vorige aflevering ¹⁾, beschreven wij op welke wijze Jacobus Koelman, de bekende asceet en bevorderaar van conventikelen, na uit Rotterdam gebannen te zijn, in het jaar 1676 te Amsterdam een toevluchtsoord had gevonden bij den krankenbezoeker Uylenbroeck, die echter over deze handeling door den Amsterdamschen kerkeraad streng was berispt geworden. Koelman had toen in het begin van het jaar 1677 zijn intrek genomen bij een zekeren Le Grand op de Keizersgracht „by de seperye van de 3 spiegels”, van waar uit hij op verschillende plaatsen en tijden in de stad Amsterdam zijne conventikelen instelde. Nu eens kwam men samen „in de Heerestraet”, dan weder vergaderde men bij den handschoenmaker De Nijs in de Kalverstraat, of ook wel bij een metselaar in de Roseboomsteeg. Hier „discourseerde” en catechiseerde Koelman dan voor een groot getal hoorders, drie à viermaal in de week, soms ook wel des Zondag's avonds.

1) Zie: *Ned. Archief v. Kerkgesch.*, N. S., Dl. X, blz. 289—327.

De kerkeraad van Amsterdam, wien deze zaken ter oore waren gekomen, ging er zich mede bemoeien; aan Koelman werd nu herhaaldelijk het houden dezer vergaderingen verboden. Toen Koelman echter na veelvuldige vermaningen duidelijk deed uitkomen, dat hij niet van voornemens was de conventikelen te staken, daar hij den last van zijnen koning Jezus, om het Woord te prediken, zooals hij zeide, moest gehoorzamen, riep de kerkeraad, evenals te Rotterdam, de hulp van den magistraat in, om hem dit te beletten. Tot deze maatregel was de kerkeraad nog des te eerder geneigd, nu hij had vernomen, dat Koelman ook te Amstelveen in het openbaar was opgetreden. Aanvankelijk scheen dit beroep op de burgemeesteren van Amsterdam geslaagd; Koelman verliet tenminste gedurende eenigen tijd de stad, een hulpmiddel dat hij telkens toepaste, om „den verschen toorn te ontwycken”. Doch weldra veranderde de toestand ten zijnen gunste, toen Koelman's vriend en beschermer, de bekende Coenraad van Beuningen, in het collegie van burgemeesteren zitting kreeg. Niet alleen hield deze burgemeester Koelman de hand boven het hoofd, maar het is ook zeer waarschijnlijk, dat Koelman's geschriften op kosten van Coenraad van Beuningen werden uitgegeven. In het jaar 1682 begonnen echter de kansen voor den kerkeraad van Amsterdam weder beter te staan, daar Van Beuningen in dit jaar oud-burgemeester werd. Thans was er echter Koelman ook alles aan gelegen, om met den kerkeraad op een goeden voet te komen. Hij had namelijk een beroep naar Nêw Castle in Noord-Amerika ontvangen, en nu wenschte hij, zoo zagen wij aan het slot, de approbatie van dit beroep, of tenminste de instemming ermede van den kerkeraad van Amsterdam te erlangen.

Reeds vroeger, in het jaar 1679, had Koelman een beroep naar het buitenland, naar Herford in Duitschland, ontvangen en aangenomen. Doch toen „de prinses, in wier hof hij zoude prediken”, bezwaren maakte, om hem als predikant aan haar hof te hebben, zoodra zij van zijne opinie in zake de formulieren en feestdagen had gehoord, en hem

afvorderde, dat hij niet tegen de „formulierbidders en formulierlezers” zoude prediken, de Coccejaansche kwestieën zou laten rusten en zich zou voegen naar de orde van de Hoogduitsche Gereformeerde Kerken, had hij zich liever naar Gods Woord, dan „naar het humeur van een mensch” willen schikken. Koelman had dus voor Herford bedankt en schreef in zijn „Brief van toe-eigening aan de gemeente van Sluis in Vlaanderen”, welke staat afgedrukt vóór het tweede deel van zijne vertaling van „De brieven van Mr. Samuel Rhetorfort”: „Ik ben wel tevreden, hier in ons land te blijven, en berust in deze voorzienigheid Gods, als mij ten goede; mij verzekerende, dat mij gelijk tot nog toe, zoo ook in 't vervolg van mijn leven, genoegzame gelegenheid van den Heere zal gegeven worden, wat ook de kerkelijken in kerkeraden en Synoden, en elders daartegen woelen en woeden, om mijn talent aan te leggen”¹⁾. Thans, in het jaar 1682, deed zich weder eene gelegenheid voor, om naar het buitenland te vertrekken, en Koelman meende deze niet ongebruikt te mogen laten voorbijgaan.

Aan de Zuid-Rivier — de tegenwoordige Delaware River — in Noord-Amerika, lag een gebied, dat door de Hollanders was gekoloniseerd, en dat vóór de inneming van Nieuw-Nederland in het jaar 1664 door de Engelschen, Nieuwer-Amstel werd genaamd, doch dat daarna New Castle werd geheeten. Het stond vóór 1664 onder het bestuur van de burgemeesteren van Amsterdam, terwijl de classis van Amsterdam het kerkelijke opzicht over deze kolonie had. Na het jaar 1664 voerde Engeland er heerschappij, doch liet aan de classis van Amsterdam toe, de kerkelijke aangelegenheden onder de daar vertoevende Hollandsche kolonisten te regelen²⁾.

1) *De brieven van Mr. Samuel Rhetorfort, in het Nederlandsch vertaald door Jacobus Koelman*, Leiden (zonder jaar), Dl. II, blz. VIII—XI.

2) Uitvoerig is over de stichting van Nieuwer-Amstel en het kerkelijk en maatschappelijk leven aldaar gehandeld, in mijn: *De Hervormde Kerk in Noord-Amerika*, 's-Grav. 1913, Dl. I, blz. 6, 11, 246—267; Dl. II, blz. 14, 69.

De Hollandsche gemeente van New Castle nu, van ouds een broeiplaats van allerlei sekten en gezindten, was in het jaar 1682 zonder predikant. D. Petrus Tesschenmaker was, na bij Guyana schipbreuk geleden te hebben, in het jaar 1678 in Amerika aangekomen, had eenigen tijd de gemeente te Esopus gediend, en was daarna naar New Castle aan de Zuid-Rivier gegaan. Hier had hij de eerste vier maanden zoowel in het Hollandsch als in het Engelsch gepredikt, doch er was onderling twist ontstaan, omdat de Engelschen niet genoeg contribueerden. Toen predikte Tesschenmaker gedurende vijf maanden alleen in het Hollandsch, werd daarna op zijn verzoek 31 October 1679 te New York tot predikant geordend — hij was tot nog toe candidaat geweest — en keerde daarop naar New Castle terug. Sinds dien tijd werd de betaling van zijn traktement jaar op jaar slechter; de gemeente wilde dit uitbetalen „met toebacq”, het allerslechtste betaalmiddel voor hem, omdat hij deze maar aan één persoon, en dan nog naar diens genoegen, kon verhandelen. Daar er geen pastorie was, moest hij bij één der diakenen in huis zijn, die hem onder de pannen liet slapen. Hij had zich hierover bij den kerkeraad van New York beklagd; aan den versleten toestand van zijn kleederen kon men wel zien hoe slecht hij het er had gehad, doch de kerkeraad van New York wilde hem geen dimissie geven. Toen was Tesschenmaker op eigen hand vertrokken, om zooals de gemeente zeide, te dingen naar één der vacaturen te Kingston, of Albany, of Schenectady. Ook was hij te Boston in Nieuw-Engeland geweest. Tesschenmaker was echter niet geslaagd, daarom teruggekeerd en bood zich nu in het jaar 1682 te New Castle weder aan; de gemeente wenschte hem echter niet terug, nu zij het oog had gekregen op Jacobus Koelman, die aan de gemeente een brief had geschreven ¹⁾.

1) Over Petrus Tesschenmaker in New Castle wordt gehandeld in de navolgende brieven: *De kerk van New Castle aan de Classis van Amsterdam* (25 Sept. 1682); *Henricus Selijns aan de Classis van Amsterdam*, (28 Oct. 1682); *Petrus Tesschenmaker aan de Classis van Amsterdam* (30 Oct. 1682); *De kerk van New York aan de Classis*

Hoe was Koelman wel in relatie gekomen met de gemeente New Castle aan de Zuid-Rivier? De dochter van een zekeren Fonteyn, bij wien Koelman gedurende twee jaren te Amsterdam was gehuisvest geweest, had zich met haren echtgenoot Monsieur Arnoldus de la Grange te New Castle in Noord-Amerika metterwoon gevestigd. De la Grange nu had aan Koelman over het vertrek van Tesschenmaker uit New Castle geschreven, waarop Koelman in zijn antwoord, aan de gemeente zijn dienst had aangeboden. Hij zou dan overkomen en „de helft van zijn ledematen bestaende omtrent in 250 personen” naar New Castle medebrengen¹).

De kerkeraad van New Castle had Koelman's aanbod

van Amsterdam (30 Oct. 1682); *Caspar van Zuuren aan de Classis van Amsterdam* (? Oct. 1682). Deze brieven berusten in het kerkelijk archief in „Sage Library” te New Brunswick (N. J.). In Engelsche vertaling bij: E. T. Corwin, *Ecclesiastical Records*, Albany 1901, Vol. II, p. 823—824, 827—834, 834—836, 836—837, 838—840.

1) *Henricus Selijns aan de Classis van Amsterdam* (28 Oct. 1682). Selijns, één der predikanten van New York, had aan de gemeente van New Castle geschreven, om D. Tesschenmaker weder als hun predikant te erkennen. Hij geeft hierover zijne meening ook aan de classis van Amsterdam te kennen, „temeer, omdat (hy) ter goede trouw bericht werd, dat D. Jac. Coelman, meer dan te veel bekend by Uw Eerw. vergaderinghe, soude zijn dienst opgedragen hebben aen de voorgemelte kercke, om herwaerts te komen met de helft van zijn ledematen bestaende omtrent in 250 personen. Het schijnt, dat Monsr de la Grandge, getrouwt met de dochter van Fonteyn, gewoont hebbende tot Amsterdam en gehuisvest hebbende zijn persoon twee jaren lang, soude of om Coelman of aen Coelman geschreven hebben over Tesschenmaeckers vertreck”. De Engelsche vertaling van dit gedeelte van den brief is bij: E. T. Corwin, *Ecclesiastical Records*, Albany 1901, Vol. II, p. 831, volstrekt onjuist.

Petrus Tesschenmaker aan de Classis van Amsterdam (30 Oct. 1682). Beide brieven berusten in het kerkelijk archief te New Brunswick (N. J.). Hij schrijft, dat de gemeente te New Castle des te meer ongenegen is hem als predikant weder te erkennen „alsoo D. Jacobus Coelman door een brief aen Arnoldus de la Grange synen dienst gepresenteert heeft, waarop geresolveert is, deselve t'ontbieden en daerover aen UEerw. hebben geschreven”. In Eng. vert. bij: E. T. Corwin, *Eccl. Rec.*, Vol. II, p. 835, 836. In het uittreksel van dezen brief door de „deputati ad res Indicas” gemaakt, wordt „Arnoldus de la Grange” genoemd „Arnoldus de la Blé”. *Acta Classis Amstelodamensis*, XXI fol. 252.

aangenomen en 25 September 1682 hierover aan de classis van Amsterdam eene missive gezonden, waarin hij mededeelde, dat de gemeente van New Castle na het overlijden van D. Everardus Welius in het jaar 1659, langen tijd zonder predikant was geweest, totdat D. Petrus Tesschenmaker in het jaar 1678 tot hen was gekomen, die hen echter zonder wettige reden had verlaten en nu, naar het gerucht ging, een beroep naar Bergen (N. J.) had aangenomen. In de volgende bewoordingen wordt het beroep, dat op Koelman was uitgebracht, aan de classis medegedeeld en bepleit: „Soo ist, dat wy verstaen hebben, dat D. Jacobus Coelman, geweese predicant tot Sluys in Vlaenderen, tegenwoordigh buyten beroep, a costi is, en alsoo wy tot volle genoegen van sijn E. rype orthodoxe kennisse, leer en leeven door geloofwaardige personen versekert sijn, soo sijn by deesen onse errenste beede en vrindelijkste versoecke, dat UEerw. gelieve haer EE. a(p)probatio tot deese onse beroeping van voorn(oemden) Dom. Jacobus Coelman te geeven en sijn E. per eerste occasie tot ons te senden met UEerw. admissie, om onsen harder en leeraer te sijn en (te) blyven. Wy woonen alhier onder veel Luthriaanen, welckers leeraers selfs seer onstighetlyck leeren, en nogh meerder dwaelgeestige Queeakers, die haare devoore aparent niet na sullen laten, om de wankelbaare tot haer te trecke(n), soodat het prediken en 't cattegiseeren van de suyvere opregte waare gereformeerde religie hier seer nootwendigh is, naer de mael seer veele ongefondeerde losse menschen onder ons sorteeren. Ons is bewust, dat voorn(oemde) Dom. Jacobus Coelman geen gedruckte gebeden, fformuliere(n), nogh feestdaagen gewoon en is te observeeren. Wy en sullen ons daeraen niet erregeren, wylst wy weeten, dat hy gesondt van leer en leeven is". De kerkeraad van New Castle hoopt, dat de Heere de harten der classicale broederen moge neigen, om Koelman te zenden, nu ook „de meeste van onse gemeynte, bestaende in omtrent 100 vaaders van familie, tot een jaerlijcx tractement voor voorschr(even) Dom. Jacobus Coelman getekent en haer

en haere erreve vast aen hem verobligeert hebben" 1).

De predikanten in de andere Hollandsche gemeenten in Noord-Amerika, waren natuurlijk met dezen gang van zaken alles behalve ingenomen. Inzonderheid D. Henricus Selijns, predikant te New York 2), deed alles wat in zijn vermogen was, om Koelman te weren. Hij waarschuwde den kerkeraad te New Castle „ex officio” toch vooral niet in strijd met de kerkelijke wetten te handelen, daar Koelman een man was, die „sig afgesondert hadde van de publycke gereformeerde kercke, niet sōnder droefheyt van dien en vrese van openbare scheuringe; mitsgaders, dat hy sprack de formulieren van eenicheyt tegen en beswaerlijk gebracht soude kunnen worden, om de Doop en 't Avondmael te bedienen na de publycke formulieren”, en drong er op aan toch vooraf eerst met de classis van Amsterdam te corresponderen 3). Selijns liet in de akten van den kerkeraad van New York opnemen de besluiten, die ten aanzien van Koelman op verscheidene synoden der Hervormde Kerk en in de Staten van Zeeland waren gevallen, opdat deze „met de overkomste van eenige Coelmannisten in dese stadt en omliggende dorpen ad notam (konden) genomen (worden)” 4). Daarbij schreef hij aan de classis

1) *De kerkeraad van New Castle aan de Classis van Amsterdam* (25 Sept. 1682). Deze brief berust in het kerkelijk archief te New Brunswick (N. J.). In Eng. vert. bij: E. T. Corwin, *Eccl. Rec.*, Vol. II, p. 823, 824.

2) Zie over het leven van D. Henricus Selijns, mijn: *De Hervormde kerk in Noord-Amerika*, 's-Grav. 1913, Dl. I, blz. 18, 162, 175, 177, 181*, 205—224, 230, 264; Dl. II, blz. 33, 87, 88, 107, 108, 115, 161, 197. — Henricus Selijns vertrok in het jaar 1682 voor de tweede maal naar Noord-Amerika, en werd daar toen predikant te New York. Hij had, als scriba van de Amsterdamsche classis, den persoon van Koelman en diens conventikelen al reeds nader leeren kennen.

3) *Henricus Selijns aan de Classis van Amsterdam* (28 Oct. 1682). Deze brief berust in het kerkelijk archief te New Brunswick (N. J.). In Eng. vert. bij: E. T. Corwin, *Eccl. Rec.*, Vol. II, p. 831, 832.

4) *Akten van den kerkeraad van New York* (Records of the Reformed Dutch Church in the City of New York), Liber A, blz. 149 v.v. Deze akten van den kerkeraad van New York bevinden zich in het archief in Fultonstreet 113, New York City.

van Amsterdam een brief, waarin hij het vermoeden uitsprak, dat Koelman zou trachten onder „een vreemden en onbekenden” naam, namelijk dien van Guiljam Germonpré, in Amerika binnen te komen¹⁾. Twee Koelmannisten te Amsterdam hadden terstond na ontvangst van het schrijven uit New Castle een obligatie gepasseerd, waarbij zij voor de overtochtskosten van Germonpré en zijn huisgezin instonden. Selijns was echter niet geheel zeker of het Koelman was, die onder dien naam zou trachten over te komen, doch dat zou de classis wel te weten kunnen komen bij „Monsieur Maison, reder van het schip en diacon der Fransche Kercke tot Amsterdam”. Selijns hoopt, dat de classis de overkomst van Koelman zal beletten, opdat zoowel Selijns’ gemeente als die te New Castle mocht worden bewaard „voor dit naeckende onweder en gedreygde (sic) orcaen”²⁾.

Ook de kerkeraad van New York zond, 30 October 1682, eene missive aan de classis van Amsterdam, waarin hij zich over de behouden aankomst van den predikant Henricus Selijns, op den 6den Augustus van datzelfde jaar, verblijdt, en aan de classis verzoekt Koelman niet te zenden, opdat de gemeente te New Castle „voor scheuringe bewaert en de eenigheyt derselver gepreserveert worde”³⁾. Eveneens lichtte D. Casparus van Zuuren, predikant te Midwoud op het Lange Eiland, de classis van Amsterdam nader in, met het verzoek het beroep

1) Het veranderen van den naam kwam meer voor. Wij zagen reeds, dat Arnoldus de la Grange door de „deputati ad res Indicas” als Arnoldus de la Blé werd geboekt. Waarschijnlijk eenzelfde feit, als waarover hier gesproken wordt. Zoo liet de Labadist D. Sluyter zich in Amerika Vosman noemen.

2) *Henricus Selijns aan de Classis van Amsterdam* (28 Oct. 1682 en naschrift van 1 Nov. 1682). Deze brief berust in het kerkelijk archief te New Brunswick (N.J.). In Eng. vert. bij: E. T. Corwin, *Eccl. Rec.*, Vol. II, p. 830—834.

3) *De kerkeraad van New York aan de Classis van Amsterdam* (30 Oct. 1682). Deze brief berust in het kerkelijk archief te New Brunswick (N.J.). In Eng. vert. bij: E. T. Corwin, *Eccl. Rec.*, Vol. II, p. 836—837.

op Koelman uitgebracht, niet te willen approbeeren ¹⁾).

De kerkeraad van Amsterdam, die ook een brief van den kerkeraad uit New Castle had ontvangen, „tenderende daertoe, dat Do. Jacobus Coelman van dese vergadering tot haar mocht toegesonden worden als ordinairis predikant”, oordeelde 21 Januari 1683, dat deze zaak in de vergadering des kerkeraads niet tehuis behoorde, en verwees ze derhalve naar de classis ²⁾).

Inmiddels schijnt aan Koelman de lust om naar de Zuid-Rivier in Noord-Amerika te gaan, te zijn benomen, want in de classicale vergadering van 5 Juli 1683 werd medegedeeld, dat hij „sich ongenegen toonde om de beroepinge aan te nemen”. De classis droeg den „deputati ad res Indicas” op, een brief aan den kerkeraad te New Castle te schrijven, „ten eynde hy haar met de kerkenordre der kerken des vaderlands (sou) conformeren”. Deze brief, waarin de classis zeer taktvol over het punt in kwestie zwijgt, doch de kerk in New Castle op een voor haar dreigend gevaar wijst, willen wij hier, als een merkwaardig staaltje van classicale zorg en vermaning, woordelijk laten volgen:

Eerw. en seer geliefde Broederen in Christo
Jesu, de ouderl(ingen) en diaconen der Gem(eente)
J. Chr. tot N(ieuw) Castel.

De Classis van Amsterdam verstaen hebbende, datter onlusten in de gemeente van Nie(u)w Castel zijn geresen, kan niet naelaeten haere droefheit daerover te uyten ende bekommernis, die se heeft, dat die concussie(n) tot een merklijk naedeel niet alleen van de kerk van N. Castel, maer van de kerken van N. Nederlandt int gemein sullen uytvallen: want behalven dat het onstichtelijk is, als d'eene met droefheit en een ander met twistgierigheid is ingenomen en het lichaem der gemeente krachteloos word, daer de eenigheid des geestes niet onderhouden

1) *Casparus van Zuuren aan de Classis van Amsterdam* (Oct. [nadere dateering ontbreekt] 1682). Deze brief berust in het kerkelijk archief te New Brunswick (N. J.). In Eng. vert. bij: E. T. Corwin, *Ecol. Rec.*, Vol. II, p. 838—840.

2) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XIV fol. 345 (21 Jan. 1683).

word door den band des vredes, so is seer te duchten, dat door sulken middel de kerk van haar vryheit wel ontheven sou kunnen worden. Wy weten, dat de kerken van N. Nederlandt onder het gebiedt staen van de Engelsche Natie, en weten ook wat devoiren tot Londen tegenwoordigh werden angewendt, omde bischoplyke regeringe alom voort te setten. En zijn ook bericht, datter afgesondene van N. Nederlandt nae Londen zijn, om te versoecken, dat sy onder een bischopl(yke) regeringe gebracht mochten werden, alser meerder nootsaeklykheit sal schynen, om de beweginge in die kerken door bischoplyke autoriteit neder te leggen, ende hoe droevigh soude het zijn voor waere gereformeerde christenen de minste gelegenheit te geven tot veranderinge, in welke dan de vryheit der kerke bekort sou werden en de suyperheit van de oeffeninge der religie gevaer soude loopen, wanneer het de gemeente niet meer vry soude staen een predikant te kiezen sodaenich als sy wilde, maer een moeten ontfangen, sodaenich als haer wierd toegesonden: waerom, geliefde broeders, de vergaderinge onses classis bidt om de liefde Christi en de gemeenschap der Heiligen, dat ghy wilt eensgesint zijn, en alle christlyke liefde, die den bandt der volmaektheit is, onderhouden, en gelijk UEerw. sich tot nochtue geconformeert hebben met de ordre van de kerken onses vaderlands, dat UEerw. voortaan daerin wilt continueren, en in kerkelyke saeke doch niets van gewichte, dat nae veranderinge smaekt sonder communicatie met de classis van Amsterdam wilt ondernemen, 'twelk UEerw. verwachtende, bevelen UEerw. Gode en den Woorde syner genaeden, blyvende nae Chr(istelyke) groetenisse

Eerw. geliefde Broederen,
UEerw. toeg. br. in Chr.

Amsterdam, ... July 1683 1).

G. BOUDAEN.
B. HOMOET.
—HERTOGH.
A. v. WESTERHOFF 2).

Langzamerhand bloedde de zaak van Koelman te New Castle dood. Het getal leden was daar eigenlijk ook te

1) De datum der maand is niet ingevuld.

2) *Acta Classis Amstelodamensis*, XXVII fol. 166, 167. In Eng. vert. bij: E. T. Corwin, *Eccl. Rec.*, Vol. II, p. 849, 850.

gering om een predikant te onderhouden, vooral nu velen die „van middelen” waren, New Castle gingen verlaten. Des Zondag's werd „een sermoon geleesen”. Bij de komst van William Penn te New Castle, die, zooals Selijns schrijft, „de welspreeckentheyts selfs is”, en die „geleerde predication” hield, verslapte de liefde voor Koelman al heel spoedig. Toch bleef het daar nog een verwarde toestand, welke Selijns de volgende woorden in de pen gaf: „Niemant soud'ick raden, met d'onseeckerheyt der enthusiastische driften, om daer als predicant-te komen” ¹⁾.

Was zoo de overkomst van D. Koelman zelf verijdeld, toch kon men niet beletten, dat volgelingen van Koelman uit Sluis en Vlaanderen, uit Middelburg en Groede naar de Nieuwe Wereld overstaken. Deze lieden, die voor het meerendeel kleermakers en schoenmakers of schoenlappers waren, hadden, in de jaren 1684 en 1685 naar Amerika overgekomen, hunne kerkelijke attestatiën medegebracht en trachtten nu hier en daar, in de om New York gelegen gemeenten, „geavanceert te worden tot het voorlesersschap en schooldiensten”. D. Henricus Selijns had sommigen „door een goede yver” voortgeholpen, doch meer en meer deinsde hij er voor terug, daar zij „de kerck, publycke gebeden en de kerckelycke liturgie” tegenspraken. „Men segt”, schrijft Selijns, „wy sijn Coelmannisten, houden catechisatie, doen private exercitien en particuliere gebeden en souden byna seggen, dat de publycke gebeden sijn apoeryphe gebeden. Ware rechtsinnige sijn bedroeft en zien d'aldergrootste ongemack voor Gods kercke te gemoedt. Ick hebbe geseten tot Waverveen in Abrahams schoot, maar ben bedroeft om hier te leeven onder so vele wilde swynen en stieren van Basan”. Selijns vraagt nu om toezending van eenige extracten „ten lasten van schoolmeesters en voorleesers”, opdat de kerkeraden en scholen in zyn gewest zouden

¹⁾ *Henricus Selijns aan de Classis van Amsterdam* (21/31 Oct. 1683). Deze brief berust in het kerkelijk archief te New Brunswick (N.J.). In Eng. vert. bij: E. T. Corwin, *Eccl. Rec.*, Vol. II, p. 868.

kunnen „bestiert en gereguleert” worden naar de formulieren van de kerken en scholen in het vaderland.

Enkelen hunner wilden nog verder gaan en hadden aan Selijns verzocht, hen tot predikant te willen ordenen, zooals dit ook met D. Petrus Tesschenmaker was geschied. Zoo was een zekere Gelande Coutrier, uit Middelburg afkomstig, bij Selijns gekomen en had gezegd, dat de kerk te B(reuckelen) — het tegenwoordige Bröoklyn — met hem tevreden zou zijn; de kerkeraad van Breuckelen zou dan ook gaarne zien, dat de classis van Amsterdam „een proeve van sijn kennisse soude nemen”. Toen Selijns den kerkeraad echter deed verstaan, dat dit aan reiskosten enz. ongeveer twee honderd vijftig gulden Hollandsch geld zou kosten, „zach men op malkander, sonder iets te spreeken”. De kerkeraad van Breuckelen (Brooklyn) vroeg toen, dat Coutrier dan maar in Amerika zou geëxamineerd worden. Selijns had hier geen zin in „besonder, dat sulcx in dit geweste soude hellen na 't Independentismus der N. Engelanders”, en vraagt nu aan de classis van Amsterdam, om hem en zijn kerk getrouw te blijven, hetgeen hij dan ook der classis belooft „tot den uytterste toe”.

Weder een andere Koelmannist, een graankooper te New York, die noch proponent noch predikant was, bood zijne diensten in het predikambt aan de gemeenten aan voor driehonderd en vijftig gulden Holl. geld per jaar. „Geev' ick in bedencken”, schrijft Selijns, „of dit niet smaeckt na simonie” en of dit geen deur zou openen voor „ongefondeerde nieuwichheden”. Allemaal redenen voor Selijns, om zijn ziel in klachten uit te storten, „daer so veel dwaelgeesten met duysent oogen waecken ten verderve van Godts kercke, en dat de E. classis geen oogen van ontferminge heeft, om d'alderminste opslag van oogen te contribueeren ten behoudenis van een afgeleegen en seer periculterende kercke. Dit volck schijnt iets quaets te broeyen en wie (Godt betert) ziet het eynde?” ¹⁾

1) *Henricus Selijns aan de Classis van Amsterdam* (20 Sept. 1685). Deze brief berust in het kerkelijk archief te New Brunswick (N.J.). In Eng. vert. bij: E. T. Corwin, *Eccl. Rec.*, Vol. II, p. 906—909.

Eenige jaren later hooren wij uit een brief van D. Rudolphus Varick aan de classis van Amsterdam, d.d. 9 April 1693, dat in de gemeenten van Staten-Eiland en Hackensack een Koelmannist, eertijds kuiper te Sluis, met name Guilielmus Bartholt, een man „van een moedighe en wrevelighe geest, een Coelmannist van professie, die d'oproerige partye laatst hevig gedreven heeft” tot leeraar gekozen was, op een vierde deel van het gewone traktement. Hij zou eerdaags naar het vaderland vertrekken, om zich door de een of andere classis, misschien die van „Zeelant of Sluys” tot predikant te laten ordenen. Indien Bartholt hierin slaagde, dan vreesde Varick, dat er spoedig „meer van dat slag” uit Amerika naar Nederland zouden overgaan, om zich in het predikambt te doen bevestigen. Dan, schrijft Varick, zullen ze het den predikanten „bangh ghenoegh maecken”, gelijk ze alreeds deden. Och, dat dit voorkomen konde worden! ¹⁾

Deze brief werkte uit, dat de classis van Amsterdam en de synode van Noord-Holland tegen de ordening van genoemden Bartholt bij de kerken van Zeeland adviseerden, doch deze stoorden er zich niet aan en zonden hem, „tegen de recommandatie” van synode en classis, naar Noord-Amerika ²⁾. Toen Bartholt nu na zijne ordening door de classis van Walcheren in Amerika terugkwam, trad hij nog stouter op. Hij wist in de gemeenten van andere predikanten in te dringen, bediende daar het H. Avondmaal en zaaide overal twist en tweedracht met zijn „wonderlijk slag van Godtgeleertheyt”. D. Henricus Selijns en D. Godefridus Dellius wenschten hem niet als hunnen medebroeder te erkennen, alvorens zij van de classis van Amsterdam in deze zaak „hoogh-wijs advys” gekregen hadden ³⁾. Henricus Selijns schreef over dezen

1) *Rudolphus Varick aan de Classis van Amstedom* (9 April 1693). Deze brief berust in het kerkelijk archief te New Brunswick (N.J.). In Eng. vert. bij: E. T. Corwin, *Eccl. Rec.*, Vol. II, p. 1051, 1052.

2) *Acta Classis Amstelodamensis*, VIII fol. 199 (3 Mei 1694).

3) *Godefridus Dellius aan de Classis van Amsterdam* (7 Oct. 1694). Deze brief berust in het kerkelijk archief te New Brunswick (N.J.). In Eng. vert. bij: E. T. Corwin, *Eccl. Rec.*, Vol. II, p. 1105—1106.

Koelmannist Bartholt, 14 November 1694, aan de classis van Amsterdam. De predikanten hadden hem met rust gelaten, zoolang hij zich binnen zijn eigen gemeenten Aquacknonck en Hackensack had gehouden, doch nu hij ook te Bergen, dat onder het kerkelijk gebied van Selijns behoorde, ging prediken, zeggende daartoe recht te hebben, omdat er in zijn beroepsbrief stond, dat hij mocht prediken zoowel te water en te land als onderwege, nu was Selijns van plan, om zoo spoedig mogelijk een vergadering van kerkeraden en predikanten der gemeenten New York en Albany te beleggen. Bartholt prees overal de classis van Walcheren, die hem tegen de recommandatie van de Amsterdamsche classis in — de laatste bestond, zeide Bartholt, voor de helft uit niet-wedergeboren predikanten — geordend had. Selijns vraagt nu in zijn schrijven aan de classis van Amsterdam om voorlichting ¹⁾.

Hoe de zaak met Bartholt te Hackensack is afgeloopen, weten wij niet, daar het archief van die gemeente, wat dien tijd betreft — zooals mij bij een onderzoek ter plaatse bleek — niet meer voorhanden is. Wij zullen deze eenigszins afgebogen lijn thans niet verder vervolgen; wij wilden slechts aantoonen, dat ook al is Koelman zelf niet in Amerika geweest, zijn geest en denkbeelden door zijne volgelingen in Noord-Amerika zijn voortgeplant geworden.

Nu er van de opvolging van het beroep naar Noord-Amerika niets was gekomen, ging Koelman voort met het houden zijner conventikelen. De kerkeraad van Amsterdam zond nu weder gecommiteerden om met hem „in minnelijckheyt” te spreken, doch Koelman's antwoord was verre van geruststellend voor den kerkeraad, „koomende sijn antwoordt ten principale daarop uyt, dat hy sich conscientieshalven genootsaecht vindt, achtervolgens sijn beroep de gemeente Christi te stichten, en dat hy

1) *Henricus Selijns aan de Classis van Amsterdam* (14 Nov. 1694). Deze brief berust in het kerkelijk archief te New Brunswick (N. J.). In Eng. vert. bij: E. T. Corwin, *Eccl. Rec.*, Vol. II, p. 1106—1109.

dat niet anders kan doen, als in enige soort van vergaderinge". Men zou hem dan ook nooit kunnen beletten om „sijn talent aan te leggen", al was hij bereid, indien de kerkeraad iets van hem begeerde, daarin zooveel mogelijk „contentement" te geven ¹⁾. Koelman ging weder voor eenigen tijd uit de stad ²⁾. In de vergadering van den kerkeraad van Amsterdam, gehouden op den 25sten Mei 1684 werd medegedeeld, dat Koelman een kamer had gehuurd „op het Rockin", en dat sedert dien „sijn vergaderinge seer sijn vermeerderd tot groote opschuddinge in de gemeente en ergernis der eenvoudige". De kerkeraad besloot, zoowel „tot voldoeninge van de sinodale acten, als om dese innovatie ³⁾ by hem in de saack gedaan" den praeses D. Bernardus Homoet en zijn ouderling naar de heeren burgemeesteren te zenden, om deze zaak met hen te bespreken ⁴⁾. Toen deze afgevaardigden op het stadhuis kwamen, vonden zij slechts twee burgemeesteren present, die hunne „bedenckelycke redenen" aanhoorden en beloofden de zaak in het voltallige college van burgemeesteren te zullen behandelen ⁵⁾. Hoogstwaarschijnlijk bevat het kleine document, waarover wij hiervóór spraken ⁶⁾, en waarin vermeld staat, dat Koelman een huis op het Rokin had gehuurd, waar hij predikte en waar hij wel driehonderd „auditores" om zich verzamelde, waardoor de rust der kerk werd gestoord en de magistraat gelasterd, in het kort het verslag van de gecommitteerden des kerkeraads, zooals het door een burgemeester of door zijnen klerk uit hun mond werd opgeteekend ⁷⁾.

1) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 3 (1 April 1683), fol. 5 (15 April 1683), fol. 8 (6 Mei 1683), fol. 14 (15 Juli 1683).

2) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 16 (12 Aug. 1683).

3) Met deze „innovatie" wordt zeker bedoeld, dat Koelman nu niet meer bij zijne vrienden logeerde, doch zelf een kamer had gehuurd, hetgeen hij tevoren toch ook al had gedaan.

4) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 54 (25 Mei 1684).

5) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 55 (1 Juni 1684).

6) Zie hiervóór, Dl. X, blz. 297.

7) Op genoemd stukje papier staat ook nog vermeld, dat er „meer andere (waren), die zijn exempel volgen". Dit ziet op Jan Bardewits en een zekere Oittelbach, gewezen predikant te Neudorp a/d Eems, die te

De zaak van Koelman bleef gedurende eenigen tijd „in statu” ¹⁾. Op den 29sten Juni 1684 rapporteerden de „gedeputeerden tot de saake van Coelman” in de vergadering van den kerkeraad, „dat sy de heeren Van Beuningen en Hudden in haar huysen hadden gesproken en het gevaar dat in sijn doen stack geremonstreert en verscheyden beweegredenen daar omtrent gebruyckt”. Deze GrootEd.Achth. hadden hun verklaard, „dat sy wel geresolveert waren, om de stoutigheden van Coelman te weeren, maar dat sy groote swarigheyt maaekten in de maniere op d’welcke hetselve soude geschieden” ²⁾. De gedeputeerden werden „voor haar vigilantie” bedankt, en hun werd in last gegeven, om zich naar Van Beuningen en de andere burgemeesters te begeven, ten einde eerst met hen „in het bisonder”, en daarna „boven op ’t stadthuys” te confereeren ³⁾.

Nadat de gedeputeerden telkens weder met de burgemeesteren hadden onderhandeld ⁴⁾, kregen zij eindelijk van hen gedaan, dat één hunner Koelman „scherpelyck (zou) interdiceren syne byeenkomsten” te houden ⁵⁾. Dit ge-

Amsterdam met het houden van conventikelen waren begonnen. *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 17 (26 Aug. 1683), fol. 26 (4 Nov. 1683).

1) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 55 (8 Juni, 15 Juni 1684), fol. 56 (22 Juni 1684).

2) Hetzelfde bezwaar werd geopperd in de zaak van Jean de Labadie door den officier, die met de rechtspleging was belast. Deze gerechtsdienaer had verklaard, „dat oordeelde in die articulen veele grouwelycke stucken vervat te zijn, doch dat in het juridiceel procederen groote swaericheden sacht, alsoo hy (nml. De Labadie) stout in ’t seggen ende loochenen, ende oock in ’t ontleggen listich was, dat hy dit de Achtbare Heeren Burgermeesteren voorgedragen hadde, die oock sich met sijn gevoelen hadden geconformeert ende de verklaringen weder overgenomen”. P. Schellema, *Aemstels Oudheid*, Amst. 1872, Dl. VI, blz. 169, in een artikel, dat tot titel heeft: *Notulen van den Kerkeraad der Gereformeerde Gemeente te Amsterdam aangaande Jean de Labadie, opgeteekend in het Protocol No. 12 (1669—1672)*.

3) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 58 (29 Juni 1684).

4) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 59 (13 Juli 1684), fol. 60 (3 Aug. 1684), fol. 61 (10 Aug. 1684), fol. 62 (17 Aug. 1684), fol. 63 (24 Aug. 1684), fol. 65 (31 Aug. 1684).

5) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 67 (7 Sept. 1684).

schiedde dan ook op den 12den December 1684, waarover ons de volgende notule is bewaard gebleven: „Burgermeesteren verstaan hebbende, dat do(minu)s Koelman niet alleen hoe langer hoe meerder zich onderwind conventiculen te houden, maar ook, dat zyne toehoorders zich onderwinden in de publieque cathechisatie, die in de gereff(ormee)rde kerken werden gehouden, te koomen, ende zig niet ontzien aldaar opschuddinge te maaken, met den predicaant in 't openbaar te zeggen, dat, 't geen hy daar leert, onwaaragtig en vals is, ja, dat hy 't liegt; waaruit veelligt groote moeielijkheeden en disordres zouden kunnen ontstaan: zijnde alle 't zelve ook directel(ijck) aanlopende tegens 't verbod van de Heeren Burgermeesteren aan hem Koelman voor deze menigmaal en mondeling zeer ernstlijk gedaan: Zo hebben Burgermeesteren eenparig(ijck) goetgevonden ende verstaan, hem Koelman nog eens, en voor de laatste maal, voor haar te ontbieden, ende aan te zeggen, dat hy zig van alle conventiculen, 'tzy t'zyne huize, ofte elders binnen deze stad, zal hebben te onthouden, ofte dat hy op de eerste contraventie deze stad zal moeten ruimen. Dat men de lieden ten welker huize hy deze conventiculen heeft gehouden, insgelijx daarvan kennisse zal geeven tot haar narigtinge ende voorkooming van schade. Voorts, dat men ordre zoude geeven, om naauw reguard te neemen, of hy zich hiertegens zoude vergrypen: waarop dan nog dezen zelfden dag hy, Coelman, voor de Heeren Burgermeesteren verscheenen zijnde, is hem alle 'tzelfde door den president aangezeit, doch heeft zich niet willen positief verklaaren of hy obedieren zoude of niet, maar gezegt, dat hy 't met God in den gebeden zouw overleggen" ¹⁾).

Uit dit eenparig genomen besluit van burgemeesteren blijkt, dat Van Beuningen's belangstelling in de zaak van Koelman begon te verminderen, hetzij doordat de vriendschap tusschen beiden begon te tanen, hetzij doordat

1) De extracten A en B uit de *Dagelijksche Notulen van Burgermeesteren* (12 Dec. 1684). Zie hiervóór, DL X, blz. 297.

Koelman en diens volgelingen, door hun dрист en overmoedig optreden, den burgemeester noodzaakten verder zijn steun aan de zaak te onthouden. Koelman verliet de stad, om eerst weder den 10den Mei 1685 van zich te doen spreken. Op dien datum werd in de vergadering van den kerkeraad van Amsterdam door „diverse leeden” ingebracht, dat Koelman zijne particuliere oefeningen in de stad had hervat. Den predikanten Havicius en Rupius werd opgedragen, „sonder enich uytstel” naar alles te informeeren, en daarvan verslag uit te brengen ¹⁾, terwijl op hun verzoek 17 Mei 1685 nog D. Sibersma en D. Homoet als medeleden in de commissie werden benoemd ²⁾. Koelman ging echter ditmaal met het houden zijner conventikelen zoo geheimzinnig te werk, dat de gedeputeerden in de zaak van Koelman, alsmede de burgemeesteren niet meerdere zekerheid konden krijgen, dan dat het „waarschijnlijk” was, dat Koelman zijne oefeningen hield ³⁾. Eenigen tijd hooren wij nu niets meer over de zaak, totdat D. Anslaer 4 December 1687 namens Koelman bij den kerkeraad een verzoek indiende, waarover wij ons, even als de vergadering, zullen verbazen.

Het verzoek, dat D. Anslaer namens Koelman ter tafel bracht, bestond hierin, „of deselven (nml. de leden van den kerkeraad) konden toestaen hem als passant tot het avontmael alhier toe te laten”. De kerkeraad, wien dit verzoek „vrempt voork(wam)” besloot, aleer aan Koelman „fenael” zou geantwoord worden, dat de predikanten Bekker en Oyers eerst „de sinodale ordres, die in sijn regarde van tijt tot tijt genomen sijn”, zouden onderzoeken ⁴⁾. Ook werd in eene volgende kerkeraadzitting besloten, dat de „retroacten van den kerckenraet hem aengaende” door D. Rhijnsdijck en zijn ouderling zouden worden nagezien ⁵⁾.

1) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 101 (10 Mei 1685).

2) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 102 (17 Mei 1685).

3) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 102 (24 Mei 1685), fol. 127 (3 Jan. 1686), fol. 128 (10 Jan. 1686).

4) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 209 (4 Dec. 1687).

5) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 210 (11 Dec. 1687).

Toen de zaak alzoo in handen van D. Balthasar Bekker, den bestrijder van het bijgeloof, was gegeven, kon men voorzien, dat Koelman's verzoek niet gunstig zou worden ontvangen. Bekker en Koelman kenden elkander trouwens reeds. Koelman had Bekker's ongeloof in de voorspelling der kometen en wat dies meer zij, aan de kaak gesteld; Bekker had in 1682 op een Friesche synode te Leeuwarden weten te bewerken, dat ook door haar aan Koelman den kansel werd verboden¹⁾. De behandeling van zijn verzoek werd in de vergadering van den kerkeraad op 18 December 1687 „wegens gebreck van tijt” tot over veertien dagen uitgesteld²⁾, op welken datum toen, 1 Januari 1688, besloten werd, om aan Koelman door D. Anslaer te doen berichten, dat „de E. vergaderingh verstaet om gewigtige redenen, hier in niet te connen treden, sonder advys der Noordt Hollandtse sinode, daer hy sijn versoeck soude moeten instellen”³⁾.

Gedurende meer dan anderhalf jaar hooren wij nu niets meer over het houden der conventikelen. Op den 9den Juni 1689 werd in de vergadering van den kerkeraad bericht, dat de synode er bij de classis en kerk van Amsterdam ten zeerste op aandrang, om „tegen de bewuste conventiculen van Jacobus Coelman te vigeleren”. Door sommige der broederen werden nu nog „enyge nadere staeltis en opschuddinge” met betrekking tot zijne „als noch continueerende onordentelijkheidheeden” medege-deeld, waarna besloten werd, dat men „nieuwe actis van devoor” willende toonen, naar alles nog eens „omstandelijck” onderzoeken zoude, om dan ook de burgemeesteren „breetsprakelijck” te kunnen inlichten en hun hulp, gezag en autoriteit „volgens andermael gedane gunstige en christelycke toeseegginge (te) soliceren”⁴⁾. Men ziet het hier ook weder duidelijk, dat de kerkeraad niet alleen

1) W. P. C. Knuttel, *Balthasar Bekker*, 's-Grav. 1906, blz. 155—156, 261.

2) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 213 (18 Dec. 1687).

3) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 215 (1 Jan. 1688).

4) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 297 (9 Juni 1689).

op eigen initiatief, doch ook op aansporing van de Noord-Hollandsche synode tegen Koelman optrad.

Balthasar Bekker en zijn ouderling, die tot het houden van dit onderzoek waren aangewezen, brachten hieromtrent 16 Juni 1689 verslag uit. Zij rapporteerden, dat Koelman nog steeds zijne conventikelen „soo binnen als buyten huys” hield, en wel „binnen” d. w. z. in zijne woning, driemaal per week, en buiten „doch niet altijd op dezelfde plaatse” op den Zondag, gedurende de avondpredikatie. Deze samenkomsten bestonden dan „ten principaele in oeffeninge van gebeden en catigisatie, ook predicatie”; ook anderen, die „de geest des gebedts” hadden, stond het vrij daar te bidden „met uytsluytinghe evenwel van het gebet des Heeren en het woordeken Amen”. Zelfs een ouderling van de Engelsche kerk — met wien niemand anders bedoeld is dan De Nijs — stelde zijn huis hiervoor „meermaels en doorgaens” open, onder „voorwensels quansuys, dat also vervuldt worde het gebreck van de gebede(n) der gereformeerde kercke hier ter stede by dese toestant der tyde, haers bedunckens, byzonderlijk voor de expeditie en de geluckige successen van syne konincklyke Majestijt van Groot Brit(t)anien nootzakelijk”.

De gecomitteerden werden nu „voor haare devooren en informatiën” hartelijk bedankt, waarbij hun tevens werd verzocht van alles aan de burgemeesteren „pertinente kennisse te willen geven, om hunne resolutiën te kunnen volvoeren”. Het deed der vergadering „ten hooghsten” leed, dat „het gepasseerde ontrent geseyde Coelman in de jon(g)ste vergaderingh alreets buyten was uytgeleckt, daar alle de presente leeden eenparigh in hare sentementen waaren geweest, en hebben alle die anweesende leeden betuyght, geen deel an dit elimineren gehadt te hebben, gelijk zulx van de resterende te syner tijt oock verwaght wort”. Over de houding van den ouderling der Engelsche kerk De Nijs, die nog wel in zijne qualiteit van ouderling op de classicale vergadering kwam, en nu zijn huis voor dergelijke conventikelen openstelde, zou men op de eerstvolgende classis spreken, terwijl diens zwager Dorisse,

die ook in dezen als niet zuiver bekend stond, „by ockasie van nominatie der diaconen op welcker alfabet geseyde Dorisse staet”, in het oog zou worden gehouden ¹⁾).

De gecommiteerde broederen gingen nu in gevolge hunne instructie naar de burgemeesteren, en rapporteerden daarover 23 Juni 1689, dat zij den president-burgemeester in zijne woning „in 't prive” gesproken hadden en van hem de gunstige toezegging hadden verkregen, dat hij deze zaak zoude brengen „ter plaatse daar (se) behoorde”, en voorts zorg te zullen dragen, „dat Jacobus Koelman ontbooden werde ende hem by wygeringe doen gevoelen, dat by haar Ed.GrootAchtb. de macht was, hem syne vergaderinge te beletten” ²⁾).

Nu was de tijd van betrekkelijke voorspoed voor Koelman voorgoed voorbij. Zijn vroegere beschermer Van Beuningen, die allang geen burgemeester meer was, zat in allerlei bizarre fantasieën over het duizendjarige rijk verstrikt. Hij zag in zijn kranke verbeelding groote roode „vierige klooten” boven de stad Amsterdam uiteenspatten, en „boven zekere stal, aan de Reguliers-graft, by de Boter-markt, een (by de aanschouwers eenpariglijk genoemde) dood-kist, gekouleurd als een regen-boog, welke in een quart van een minu(u)t verschenen, ineengekrompen, ende als een fontein van vuur sich na boven werpende verdweenen is”. Van Beuningen's invloed was volkomen uitgedoofd, en diens vriendschap voor Koelman evenzeer. Koelman begreep, dat hij van dezen beschermer van ouds, thans niets meer kon verwachten, en daarmede was zijn grootste steun tegenover kerkeraad en vroedschap van Amsterdam weggevallen ³⁾).

1) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 299 (16 Juni 1689).

2) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 301 (23 Juni 1689).

3) *Brief van C. van Beuningen aan één zijner vrienden*, 3 April 1689, en: *Zendbrief van C. van Beuningen aan Jacobus Koelman*, 14 Maart 1689. In den laatstgenoemden brief, worden Koelman's volgelingen door Van Beuningen „zeer onverstandige, quaadaardige, gierige, eerzugtige en laatlunkende menschen” genoemd, terwijl van Koelman zelf het volgende door Van Beuningen wordt medegedeeld. Koelman had zich eindelijk, na herhaald aandringen, naar de woning van Van Beuningen begeven,

Bij den president-burgemeester werd nu op diens verzoek, door de gecommiteerden „een schriftelijk bericht nopende Koelmans vergaderinge” ingeleverd, dat ons is bewaard gebleven, en thans in het Oud-Archief van de stad Amsterdam, onder meergenoemde documenten is te vinden. Het is van den volgende letterlijken inhoud 1):

„D. Koelman houd tweederleye vergaderingh. D'eerste in sijn eigen huis voor aen op de Spiegelgragt 2) ten minsten driemaal 's weex t. w. Dingsdag, Donderdag en Saterdag, beginne 's avonds ontrent 5 uren, by forme van bedestonden, gevende voor reden, dat hy daardoor het defect van d'overigheid en kerkenraad deser stad, tot het aanstellen van bedestonden in dese tijds gelegentheid suppleert: waardoor syne toehoorders in dat verstand zijn, dat by de Regeeringe en de kerk van Amsterdam het gemeen belang niet so wel als elders beyverd word. Dese tale horen wy se self volmondig spreken. Daarbeneffens heeft hy 's Maandags ene catechisatie met so groten toeloop, datter geene publyque catechisatie, op

met wien hij daar een redetwist over allerlei godsdienstige onderwerpen begon. Van Beuningen deelt dit in genoemden brief mede en zegt dan aan het slot: „Hy (nml. Koelman) scheen dese Remonstrantie aan te zien, als uytspoorige gedagten van een Weerels Mensch, ende zeyde zeer bekommerd te zijn voor mijn arme ziele, recommandeerde my te waaken, ende te bidden, om verligt te worden, zeide dat mijn bygelovigheid ontrent het eeten van geen beesten, geen regt vasten is; ende verliet my, nadat deze bijeenkomst ontrent een half uur had geduurd, zonder zig te laten disponeren, nog door mijn vriendelyke en ernstige beeden, nog door een verwijt, van dat ik hem dikwijls, als hy in Denemarken mijn praedicant was, 2 uren of langer gehoor had gegeven, nog door aanmeldingh, van dat hy als godloos in myne gedruckte papieren zoude gebrandmerkt blyven, noch door den aanstoot, welke hy aan den H(ee)r Pina, daar praesent, zoude geven, om zijn visite langer te maken, of zijn woord te geven, tot het hervatten van onze t'zamen-spraak”. In den *Vijfden Zendbrief van C. van Beuningen aan J. Koelman* (4 Maart 1689) zegt Van Beuningen, dat hij Koelman niet langer „voor oprecht, voor beeter als een godloos huychelaar (kan) aansien”.

1) Dit document draagt geen jaartal. In dorso staat geschreven: „Consideratiën en klachten van de kerckenraedt over D^o. Coelman”. Zie over de dateering, hiervóór, Dl. X, blz. 298, aant. 1.

2) Koelman is dus van het Rokin naar de Spiegelgracht verhuisd.

bequamer dagen, self op Sondagen in onse kerken by halen kan.

D'andere vergaderinge houd hy Sondags 's avonds in verscheidene huizen, dikwijls van plaats veranderende; maar die meest van hem gefrequenteeerd zijn, vernemen wy te wesen: het huis van Denijs, den ouderling van de Engelsche kerk, of sijnen schoonsoon Le Grand, by de Caperssteeg in de Kalverstraat. Voorts het huis van¹⁾ Bisschop, op de Zingel by de Pekelharingsteeg, aldernaast de Burgt ofte oud Malta. Daarbeneffens, het huis van Henderszen op de N. Z. Voorburgwal, tegenover den toren van de Nieuwe Kerk. Voor desen op d'Achterburgwal by de Stilsteeg, vanwaar gemelde Henderszen verhuisd is.

De tijd deser vergaderinge is geweest 's avonds ten half sessen, maar tsederd dat de kerkenraad heeft begonnen te nemen dese laatste informatie, so heeft hy den tijd verschoven tot na de avond predicatie: sullende aldus, by 't korten der dagen, wel haast in ene nachtcatechisatie veranderen. In die byeenkomste doet hy Sabbath oefeningen, by wijze van predication. In syne wekelike bedestonden oefenen sich ook particulieren, als Denijs de handschoe(n)-maker, L'Escaillet de silversmid, en anderen, doende d'een voor, d'ander na, seer lange gebeden".

Het overhandigen van dit rapport aan burgemeesteren werkte uit, zooals in de kerkeraadsvergadering van 21 Juli 1689, werd medegedeeld, dat de magistraat een resolutie nam, luidende, dat aan Koelman het houden der conventikelen nu voor goed werd verboden, en dat hem „op 't eerste blijck" van overtreding, het verblijf in de stad zou worden ontzegd²⁾.

Deze resolutie werd nog niet aanstonds uitgevoerd,

1) De voornaam van deze persoon staat in het handschrift niet vermeld. Wellicht is hier bedoeld Juffr. Elisabeth Bisschop, weduwe van Johan van der Poorten, die indertijd ook een volgeling van Jean de Labadie was geweest. P. Scheltema, *Aemstels Oudheid*, Amst. 1872, Dl. VI, blz. 169, 170.

2) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 306 (21 Juli 1689).

want 8 September 1689 werd nog eens aan D. Bekker en zijn ouderling door den kerkeraad verzocht er bij den magistraat op aan te houden, dat Koelman's conventikelen zouden belet worden ¹⁾. Koelman had intusschen de stad weder verlaten ²⁾. Op den 9den Februari 1690 werd in de vergadering des kerkeraads bericht, dat D. Van Wesel en zijn ouderling de burgemeesteren „nu tot de regeringh wedergekeerd”, waren gaan gelukwenschen en verzoeken, de „veelvuldige klaghte” over Koelman's optreden „eens gunstigh te willen hooren”, waarop door hen geantwoord was, „dat se wel wiste van de resolutie, (die) was genomen tegen dien voornoemden mytmaker, en beloofden op de continuerende en in toekomende claghten, jegens dezelve de genome resolutie te sullen executeren” ³⁾.

Bij absentie van D. Bekker, werd de bewuste zaak van Koelman, nu in handen gegeven van D. Le Maire en D. Van Leeuwen en hunne respectieve ouderlingen ⁴⁾. Toen deze zich weder bij burgemeesteren hadden vervoegd, hadden zij — aldus rapporteerden D. Van Leeuwen en zijn ouderling 6 Juli 1690 — van hen 22 Juni 1690 ten antwoord gekregen, dat de burgemeesteren vernomen hadden, dat Koelman eerdaags uit de stad vertrok, doch dat „byaldien hy oeyt mogt wederkeeren, hy sich van alle vergaederingen en het prediken soude op gedaene belofte onthouden, 't welck doende, by haer oock als een stil inwoonder koste geduldt worden”. Doch indien Koelman anders zou handelen, dat de magistraat dan nu zelf den kerkeraad verzocht tegen hem te „vigileren”, daar dan naar genoeg van den kerkeraad tegen hem zou worden gehandeld. Aan ieder lid van den kerkeraad, doch inzonderheid aan de predikanten Le Maire, Bekker en Van Leeuwen werd nu opgedragen, nauwkeurig acht te geven, of Koelman zijne conventikelen ook zou voortzetten ⁵⁾. Een notule van soortgelijke strek-

1) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 311 (8 Sept. 1689).

2) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 312 (29 Sept. 1689).

3) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 330 (9 Febr. 1690).

4) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 348 (8 Juni 1690).

5) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 351 (6 Juli 1690).

king, waarin de burgemeesteren verklaarden bereid te zijn, om scherp tegen Koelman op te treden, ingeval hij in de stad teruggekeerd, zijne oefeningen hervatte, werd in de „Dagelijksche Notulen van de Heeren Burgemeesteren” opgenomen ¹⁾.

Toen Koelman nu weder in Augustus 1690 met het houden der oefeningen voortging en de kerkeraad zich daarover bij den magistraat beklagde, zeide deze Koelman reeds ontboden te hebben en „haere resolutie dienaengaende seeckerlijk ter executie (te sullen) stellen” ²⁾. De burgemeesteren lieten dan ook werkelijk Koelman door „een statsboode” bij zich ontbieden, „doch (werd) geloghgent tehuys te sijn”. Voor de tweede maal ontboden zijnde, was er iemand anders in zijne plaats gekomen, tot wien de president-burgemeester had gezegd, „dat ingevallen Jacobus Koelman als privaat burger hier wilde wonen”, zonder zich eenigszins te bemoeien met het houden van conventikelen, dat hij dan zoude geduld worden, doch dat hem anders door den magistraat de stad zou worden ontzegd. Dit werd door den president-burgemeester weder aan D. Le Maire bericht, die het op zijn beurt in de vergadering van den kerkeraad mededeelde ³⁾.

Op den 16den October 1690 werd Koelman „de novo” op het stadhuis ontboden, waar hem — hij was nu zelf verschenen — het houden van conventikelen „gantsche-lijk” verboden werd. En alzoo hij aan de burgemeesteren voorgaf „daer niet in te connen gehoorsaemen”, werd hem aangezegd de stad binnen zes weken te verlaten. Koelman vroeg nu uitstel tot den aanstaanden Mei, doch de magi-

1) *Dagelijksche Notulen van de Heeren Burgermeesteren van Amsterdam* (1688-1693), fol. 32re en v (31 Juli 1690). Ook te vinden in „Extract B”; zie hiervóór, Dl. X, blz. 297. In het notulenboek staat vermeld, dat deze resolutie, genomen den 22sten Juni 1690, ook gold tegen Elias Pomiaan Perasovius, gewezen predikant te Leeuwarden, tegen wien door den Lutherschen kerkeraad klachten over het houden van conventikelen waren ingediend. Perasovius was voor burgemeesteren verschenen en had „naeenige tegenstribbelingen” beloofd, het gegeven bevel te zullen opvolgen.

2) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 355 (17 Aug. 1690).

3) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 358 (31 Aug. 1690).

straat bleef bij den termijn van zes weken. Ingeval hij na dien tijd bevonden werd conventikelen te houden, dan zou men hem „met dienders” uit de stad doen leiden¹⁾. Tot een dergelijk besluit hadden de burgemeesteren ten allen tijde het recht. Zij mochten „oproerige of verdagte personen” zonder vorm van proces uit de stad zetten, hetgeen meer als een „vaderlyke kastyding” dan als een straf werd beschouwd²⁾.

Eenige maanden hield Koelman zich stil, doch den 4den Januari 1691 berichtte D. Le Maire, dat hij „in syne conventiculen te houden sooveel als oyt continueer(de)”. Dit werd aan burgemeesteren geremonstreerd, die beloofden Koelman te zullen doen ontbieden en „met denselven na inhoudt dier resolutie te handelen”³⁾. Het had geen uitwerking, want 26 April 1691 werd door den kerkeraad nogmaals aan D. Le Maire „die tot noch toe gewilligh sijn onder dese last begeven heeft, heel vriendelijck versoght” deze aangelegenheid „met allen ernst” bij burgemeesteren te bepleiten⁴⁾. Aanvankelijk scheen de zaak voor Koelman een gunstiger wending te zullen nemen, „daar — zoo zegt de kerkeraad — door de veranderinge nieuwe heeren Burgemeesters gekómen sijn, (also sal) de saak wel a meta wederom dien(en) aengevangen te worden”⁵⁾. Dit was echter niet het geval. De nieuwe burgemeesteren pakten de zaak van den kerkeraad flink aan, lieten D. Le Maire bij zich komen, en zeiden tot hem, dat zij hadden doen vernemen waar Koelman woonde, „dogh verstaan, dat hy niet meer in de stad woonde, souden denselven andersints sekerlijk voor haar vergaderingh hebbe(n) ontboden, en de stad de facto uitgeset”. De

1) *Dagelyksche Notulen van de Heeren Burgemeesteren van Amsterdam* (1688—1693), fol. 36v (16 October 1690); *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 366 (26 Oct. 1690).

2) J. Wagenaar, *Beschr. v. Amsterdam*, Amst. 1767, Stuk 3, blz. 293, 294.

3) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 374 (4 Jan. 1691).

4) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 391 (26 April 1691).

5) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 391 (3 Mei 1691).

burgemeesteren verzochten aan D. Le Maire dit uit hun naam aan den kerkeraad van Amsterdam te willen overbrengen ¹⁾).

Dit onderzoek naar Koelman's woonplaats in Amsterdam, was op last der burgemeesteren, door den stadsbode Houtkoper uitgevoerd, die hiervan 15 Juli 1691 op een papier van „klein segel van 3 stuivers” zijn verslag opstelde. Eerst was Houtkoper geweest bij De Nijs in de Kalverstraat, en had gevraagd of Koelman daar was. Op het antwoord, „dat hy naer Uytter was vertrocken”, had de bode, dit antwoord niet recht vertrouwende, zich begeven naar de Spiegelgracht, waar hij aan de vrouw, in wier huis Koelman een kamer had gehuurd, had gevraagd of hij ook soms daar was. De vrouw had geantwoord, dat Koelman „voorleden Vrydagh naer Uytrecht was vertro(o)cken en daer een kaemer heeft gehuyrt om te woonen, maer dat hier noch eenige boecken van hem waeren” ²⁾. Ook in de classicale vergadering, gehouden op 23 Juli 1691, werd door D. Le Maire medegedeeld, dat Koelman was vertrokken ³⁾.

Koelman had nu Amsterdam voorgoed verlaten, en hij is daar, voor zoover wij weten, niet weder terug geweest. Noch de akten van den kerkeraad van Amsterdam, noch die der classis van Amsterdam, maken verder meer eenige melding over hem of over zijne zaak. In Utrecht, zijne geboortestad, heeft hij eindelijk rust gevonden. In het openbaar mocht hij ook hier wel niet optreden, doch het houden van huisoefeningen en bijbellezingen werd hem niet verboden. De verhouding tusschen de Utrechtsche predikanten en Koelman liet niets te wenschen over, en de kerkeraad van Utrecht verklaarde zelfs „dat men over zijn bedrijf gansch niet te klagen had”. Op 63-jarigen leef-

1) *Akten van den kerkeraad van Amsterdam*, XV fol. 400 (12 Juli 1691).

2) Dit bericht van den stadsbode Houtkoper is te vinden op het Oud-Archief te Amsterdam. Het is afgedrukt in: A. F. Krull, *Jacobus Koelman*, Sneek 1901, blz. 100. Zie hiervoor, Dl. X, blz. 296.

3) *Acta Classis Amstelodamensis*, VIII fol. 108 (23 Juli 1691).

tijd is hij te Utrecht, den 6den Februari 1695, „in de Stroosteeg” gestorven, en in de Catharina-kerk, naar deftigen trant, met zestien dragers en twee knechts in eene zwarte kist, na 12 uur, ter aarde besteld ¹⁾).

1) A. F. Krull, *Jacobus Koelman*, blz. 100—102.